

Populärkultur

Byråkrati på vita duken

Går det att göra film om byråkrati och byråkrater? Tv-serien *The Office* visade att det är möjligt att skapa god underhållning av mer eller mindre vardagliga situationer på ett kontor. Gnabbet på jobbet – tråkighet, översitteri och självblindhet – förvandlades till existentiellt laddade situationer. Men var ska vi börja söka för att finna filmer som skildrar den offentliga förvaltningens vardag? Vilka bilder av byråkrati förekommer i filmer?

Många användningar av begreppet "byråkrati" är negativt laddade. Med "byråkratisk" avser man ofta en process där ärenden skyfflas fram och tillbaka mellan olika typer av luddigt definierade instanser. En mängd filmer behandlar samma typ av byråkratiska värld som Kafka frammanar. I hans böcker framträder byråkrati som något godtyckligt och skrämmande. Det byråkratiska elementet har ofta utgjort ett inslag i filmer där en dystopi målas upp. **Terry Gilliams** film *Brazil* (1985) är kanske det mest träffande exemplet.

Byråkratisk dystopi

Filmen gestaltar ett samhälle som är kapitalistisk och byråkratiskt på samma gång. Det byråkratiska maktutövande får absurda dimensioner – i filmen centrerat till ett grått, monumentalt informationsministerium. Till Gilliams referenser hör både *Brave New World* av **Aldous Huxley** och *1984* av **George Orwell**. *Brazil* driver med en byråkratisk ansvarslöshet som reducerar mänskliga relationer till pappersarbete. I en scen avslutas en våldsam arrestering i en terroristmisstänkt mans hem med en ändlös serie under-tecknanden av kvitton. Det affärsmäs-

signa, sakliga kvitterandet står i kontrast till de maskerade, beväpnade människors maktutövande.

Utifrån ett bredare perspektiv kan många filmer som utforskar dystopiska teman sägas handla om byråkratisk makt i och med att de ofta tar sin utgångspunkt i olika varianter av totalitära stater och den typ av makt som dessa utövar. *1984* och *Brazil*, liksom en mängd andra filmer, handlar om personer som gör uppror mot systemet. Dessa verk fokuserar på den totalitära makten som en form av *övervakningsbyråkrati*. Samma tema behandlas också i filmen *Das Leben der Anderen*, som är historien om en "stasibyråkrat" i DDR (kallad HGW XX/7) vars dagliga arbete går ut på att avlyssna misstänkliga medborgares hem och skriva rapporter om det som han hör. Filmen skildrar huvudpersonens omvändelse från att vara en kugge i byråkratihjulet till att inse sitt eget ansvar.

Hårdnackade poliser

Uppror mot byråkrativälde är också ett tema som är vanligt förekommande i många polisfilmer. Här är ett klassiskt tema den frihetliga polisen som överger det konventionella polisarbetet för att istället skipa rättvisa med mindre lagenliga medel. En av den byråkratiföraktande po-

lisens mest klassiska uppenbarelseformer är kanske **Clint Eastwood** i rollen som *Dirty Harry* (1971). "The vigilante cop" som utför polisyrket på sina egna villkor har blivit en film och tv-tradition. Exempelvis tv-serien *Shield* tar fasta på de olika schismer som uppstår mellan poliser som utför sitt arbete enligt devisen "målet helgar medlen" och de poliser som av "de frihetliga" kollegorna betraktas som slavar under en trög byråkrati.

Det intressanta med dessa filmer och tv-serier är att något framhålls som byråkratiskt utifrån vissa särskilda sätt att förstå vad det innebär att utöva ett yrke. I de här filmerna är det i ljuset av den frihetliga attityden till polisarbete som allt annat framstår som onödig upptagenhet av byråkratiska regler. Man kunde förankra den här diskussionen om vad som är "byråkratiskt" eller "byråkrati" i politiska oenigheter gällande vilken roll statlig eller offentlig makt har och vilken makt man anser att den borde ha. Här finns frågor om vad som är *legitimt* offentligt maktutövande. Utifrån dessa oenigheter uppstår olika beskrivningar av offentlig makt. I de amerikanska vigilante-filmerna är den offentliga makten rigid och tandlös. Kritik riktas mot "systemet", där man med "systemet" avser lagar, regering, politik och polis.

Omöjlig målsättning

En minst lika politisk genre är de filmer och tv-serier som behandlat militärväsendets byråkratiska logik. *Catch-22* (1970) är ett klassiskt exempel på en film som målar upp en bild av en galen krigsapparat. "Moment 22" har sedermera blivit ett stående uttryck för att olika till buds stående alternativ är lika omöjliga att förverkliga.

Det finns också filmer som placerar byråkratisering i en samhällsdiskussion på ett lite annorlunda sätt. I den svensk-norska filmen *Psalmer från köket* (2003) träffar vi en hushållsinspektör som på uppdrag av en offentlig myndighet utför vetenskapliga observationer av norska ungarlars hushållsvanor. Filmen utspelar sig under femtiotalet och hushållsobervatören Folke, uppflugen på en hög pall ("den oberoende vetenskapen"), symboliserar en viss idé om vetenskapligt förankrad social ingenjörskonst som förverkligas genom statliga myndigheter. Under intrigens lopp förlorar inspektören något av sin forskar- och byråkratroll. Istället för att sitta på en hög pall och tyst observera den norska ungarlens matlagning och ätande blir han så småningom vän med sitt forskningsobjekt. Poängen i filmen tycks vara att "byråkrati", om den renodlas till regelstyrd, neutral opersonlighet, är en absurd *omöjlighet*, ett ideal som är möjligt bara på pappret.

Inte alltid meningslöst

Finns det då inga exempel där byråkrati eller offentlig förvaltning skildras på ett mera positivt sätt? Polis, lärare och politiker presenteras i många filmer som hjältar och också dessa kan ju sägas ingå i den

offentliga sektorn. Men det är svårt att hitta exempel på en förvaltningshjärte på vita duken. *Ikiru* (1952) av **Akira Kurosawa** är kanske ändå intressant i sammanhanget.

I filmen förekommer många element av det jag nämnt ovan; byråkraten framställs som fångad i ett ekorrhjul av meningslösheter. Filmens intrig har en hel

tets meningslöshet. I filmen beskrivs hur hans inställning till sitt arbete förändras efter att han fått sin diagnos. Han tar tag i ärendet som kvinnorna i den tidigare scenen framfört och här skyntar man en möjlighet till att se hans arbete som något han finner mening i. Efter att Watanabe avlidit reflekterar hans arbetskamrater

”Utifrån ett bredare perspektiv kan många filmer som utforskar dystopiska teman sägas handla om byråkratisk makt”

del gemensamt med *Ivan Iljitjs död*, **Lev Tolstojs** klassiska novell. Filmens huvudperson Watanabe är en tjänsteman i stadsadministrationen som drabbas av cancer. I filmen finns en scen där några kvinnor klagar över att deras stadsdel är förorenad. De föses från den ena enheten till den andra, utan att ärendet framskrider. Watanabe beskrivs i filmens inledning som halvdöd, kuvad av arbe-

över den förändring han genomgått och att de själva också skulle ha något att lära sig av det som hänt. Filmen slutar dock med en scen där några stadsbor framför ett klagomål. De skyfflas runt bland enheterna – ingenting har förändrats. *Ikiru* framställer inte en odelat positiv bild av byråkrati, men här finns en antydning om att administrativt arbete inte måste vara meningslöst regelslaveri.

Mari Lindman

Doktorand i filosofi vid Åbo Akademi

FAKTA: MOMENT 22

Uttrycket "Moment 22" kommer från titeln på Joseph Hellers roman från 1961, som filmatiserades 1970. Uttrycket används ofta för att peka på en omöjlig eller paradoxal byråkratisk logik. I berättelsen illustreras det bland annat av en man i flygvapnets tjänst som anhåller om att bli frikallad. För att detta ska beviljas måste han dock kunna påvisa psykisk obalans, vilket enligt arméns föreskrifter motbevisas av själva anhållan. Med andra ord kan ingen frivilligt frikallas från tjänst.